

Бабатіна С.І. Факторна структура регулятивно-темпоральних характеристик особистості / С.І. Бабатіна // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – Київ, 2013. – Том. 11. Вип. 8. – С. 65-73.

(Фахове видання, постанова Президії ВАК України № 1-05-5 від 01.07.2010 р.).

УДК: 159.922.6+115.4

Світлана Іванівна Бабатіна
Херсонський державний університет, м. Херсон
Svitlana Ivanivna Babatina
Kherson state university, Kherson

ФАКТОРНА СТРУКТУРА РЕГУЛЯТИВНО-ТЕМПОРАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ

Анотація: У статті розглядаються результати дослідження взаємозв'язків особистісно-регулятивних та темпоральних характеристик особистості. Визначено семифакторну структуру регулятивно-темпоральних характеристик особистості, яка є стійкою відносно різних груп досліджуваних.

Ключові слова: саморегуляція, континуальність-дискретність часу, життестійкість, часова орієнтація особистості, студенти.

Аннотация: В статье рассматриваются результаты исследования взаимосвязей личностно-регулятивных и темпоральных характеристик личности. Определена семифакторная структура регулятивно-темпоральных характеристик личности, которая является устойчивой относительно различных групп испытуемых.

Ключевые слова: саморегуляция, континуальность-дискретность времени, жизнестойкость, временная ориентация личности, студенты.

Babatina S.I. A FACTOR STRUCTURE OF THE REGULATORY-TEMPORAL CHARACTERISTICS OF THE INDIVIDUAL

Annotation: The results of the study of relationships of personal-regulative and temporal characteristics of the individual are considered. A semi factor structure of regulatory-temporal characteristics of the individual, which is stable as to various groups studied, is defined.

Key words: self-regulation, time continuity and discreteness, viability, temporal orientation of the individual, students.

Постановка програми у загальному вигляді. Час має свою власну структуру, він універсальний і багатоаспектний. У житті людини час представлений його модусами – минулим, сьогоденням, майбутнім. Психологічну структуру сприйняття і переживання часу, що екзистенційно проживається, складають: якісна тривалість – наповнення часу подіями; перехідність (модуси часу: минуле, теперішнє і майбутнє); сполученість – поєднання минулого, теперішнього і майбутнього, що пов'язане з подіями, які переживаються особистістю. У житті людини час невіддільний від життєвих подій та набутого досвіду. Час життя людини не є тільки онтогенетичною послідовністю її розвитку як індивіда, особистості і індивідуальності, а є певним чином прожитим часом із різною якісною насиченістю і відношенням до нього. Темпоральна цілісність життя людини розкривається в події, коли часова тривалість наповнюється досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження вчених К. Абульханової-Славської, Т. Березіної, А. Болотової, З. Кіреєвої, В. Ковальова, Ю. Клименко, В. Плохих, Н. Потаєнко, Р. Свиначенка, П. Удачиної тощо дозволяють стверджувати про актуальність дослідження особистості юнацького віку у темпоральному вимірі. Вчених різних галузей дослідження цікавить не лише особистість в цілому, а її організація життя у тривимірному просторі минулого, теперішнього і майбутнього. Крім того, темпоральні характеристики особистості мають свою вікову динаміку, на наш погляд, більш доцільно розглядати їх формування в юнацькому віці, зокрема студентському періоді життя.

Л. Кубліцкене [6], вивчаючи співвідношення суб'єктивного і об'єктивного часу, дійшла висновку, що особистісна організація часу цілісно може бути вивчена в єдності трьох основних її структурних компонентів – переживання, усвідомлення і часова організація діяльності, вчена виділяє часовий компонент як основний в організації діяльності.

Ю. Клименко у своїх працях обґрунтувала точку зору, що адекватне

сприйняття часу зумовлює самоорганізацію і регуляцію діяльності людини, зазначила, що час є регулятором поведінки людини, так як динаміка будь-якого поведінкового акту розгортається у часовому режимі [4].

На сьогодні вченими М. Боришевським, Л. Дикою, О. Конопкіним, Б. Ломовим, Ю. Миславським, В. Моросановою, Т. Хомуленко та ін. накопичено теоретичні та емпіричні дані, з результатів яких можна стверджувати, що регуляторні процеси відносно конкретної людини мають індивідуальну специфіку, що визначається як індивідуальними психічними особливостями, так і вимогами навколишньої дійсності.

Дослідження О. Конопкіна щодо вивчення процесів саморегуляції показало, що навіть за наявності когнітивних і мотиваційних передумов для успішного навчання, відсутність уміння організувати свою працю у часі призводить до низької успішності [5]. Вченими визначено, що важливу мотивуючу і когнітивно-орієнтуючу роль в саморегуляції стилю життєдіяльності при навчанні студента у виші відіграють якості особистості, які характеризують організаційно-діяльнісний компонент саморегуляції, а саме дисциплінованість, організованість, відповідальність. У свідомості людини формується певна система узагальнених часових уявлень, тобто концепцій часу в масштабі її життя. Час існує об'єктивно, змінено лиш уявлення про нього, суб'єктивним є його сприйняття.

Психічна регуляція діяльності, що виконується суб'єктом, розглядається К. Абульхановою-Славською як процес саморегуляції. Вчена визначає процес саморегуляції як такий, що полягає в спрямованій активізації психічних процесів, в створенні певного характеру і інтенсивності перебігу психічних процесів, забезпечує безперервність психічної активності в проведенні актуальної діяльності [10, с.183-184].

У дослідженнях Н. Григоровської щодо особливостей свідомого і несвідомого компоненту особистісної організації часу зазначається, що темпоральні особливості особистості є інтегральним інтрапсихічним утворенням, що має складну ієрархічну внутрішню структуру, яка містить

свідому (когнітивну рефлексію), особистісно-мотиваційну і емоційно-сміслову несвідому сфери [3]. Дослідити зв'язки між свідомим і несвідомим сприйняттям часу можливо при застосуванні комплексу методів спрямованих на виявлення зв'язків цієї структури – між суб'єктивно-особистісним способом проектування часу (відношенням до нього, його організацію, плануванням і так далі) і його реалізацією в діяльності, тобто забезпечуваний суб'єктом діяльності зв'язок між суб'єктивним і об'єктивним часом. В межах дослідження визначаємо темпоральні характеристики особистості як взаємозв'язок навичок організації, керування часом та впровадження їх у повсякденну діяльність.

Формулювання цілей статті. Для вирішення порушеної проблеми маємо на меті визначити особливості взаємозв'язку особистісно-регулятивних та темпоральних характеристик особистості. Визначити факторну структуру регулятивно-темпоральних характеристик особистості різних груп досліджуваних, зокрема студентів на початку та у кінці навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Час є регулятором всієї діяльності людини, формою протікання всіх механічних, органічних і психічних процесів, умовою можливості руху, зміни та розвитку, будь-який процес відбувається в часі. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, при чому особистий досвід, побудований на власному переживанні і безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять. Тому важливо знати, що таке «час», як він сприймається людиною, від чого залежить його сприйняття. Це може допомогти юнакові в організації власної життєдіяльності, умінні раціонально використовувати час. Свідомість і самосвідомість є компонентами структури особистості, саме самосвідомість набуває актуального розвитку в період юності. У юнацькому віці уперше в самосвідомість особистості усвідомлено входить чинник часу. Час існує об'єктивно, безперервно одна хвилина змінює іншу, один день – інший, проходять місяці, роки, століття. Проте, незважаючи

на те, що хід часу в усьому світі підкоряється одним і тим самим законам, для кожної окремої людини один і той же проміжок об'єктивно минулого часу може представлятися коротше або довше, ніж він був насправді. Для різних людей один і той же відрізок часу може мати зовсім різні значення. Для однієї людини тиждень «тягнеться» як місяць, для іншого ж тиждень «пролітає», ніби пара днів. Отже постає питання, як пов'язані між собою особистісно-регулятивні якості та темпоральні характеристики особистості.

Керуючись метою нашого дослідження ми відібрали ряд діагностичних методик, що відповідали завданням дослідження та адекватності віку досліджуваних. Виходячи із теоретичних міркувань нами була прийнята спроба розробки системи засобів сприяння конструктивних якостей темпоральності особистості студента за допомогою наступних діагностичних критеріїв і методик. Перша група діагностичних методик була спрямована на вивчення особистісно-регулятивних властивостей особистості юнацького віку, а саме: опитувальник життєстійкості С. Мадді в адаптації Д. Леонтєва, О. Расказової [7], опитувальник В. Моросанової «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98»[8]; до другої групи діагностичних методик вивчення часових аспектів життя в юнацькому віці були включені: методика «Шкали переживання часу» Є. Головаха, О. Кронік [2], методика «Часові децентрації» Є. Головаха, О. Кронік [там само], шкала орієнтації у часі за методикою САМОАЛ (О. Лазукін, адаптація М. Каліна) [11]; дослідження сприйняття коротких інтервалів часу [9].

Добір психодіагностичного інструментарію був сформований у зв'язку із визначеними у контексті дослідження характеристиками темпоральності, які визначаються особливостями сприйняття часу людиною – почуття часу, переважаючою часовою орієнтацією – часова компетентність, переживанням часу – емоційний компонент темпоральності. Опитування проводилося в групах, кожен учасник дослідження працював з окремим буклетом методик, який включав інструкції, тексти опитувальників та бланки відповідей. Використання обраних методик, на нашу думку, дозволило емпіричним шляхом

повно і всебічно визначити особливості темпоральності як індивідуальної властивості особистості студента. Математична обробка даних проводилася за допомогою експлораторного факторного аналізу (ЕФА) Експлораторний факторний аналіз проводився методом головних компонент з подальшим обертанням за критерієм Varimax. Для інтерпретації факторної структури приймалося рішення, при якому кожна змінна має велике навантаження лише за одним фактором, а по останніх її навантаження близькі до нуля. Це рішення називається простою структурою. Для здобуття простої структури застосовувався критерій варімакс Р. Кайзера, – варімакс-обертання.

Статистична обробка первинних даних здійснювалася за допомогою пакету прикладних програм статистичних пакетів SPSS 17,0 та Statistica 7.0.

Отже, з метою виявлення структури взаємозв'язків особистісно-регулятивних та темпоральних характеристик проводився експлораторний (розвідувальний) факторний аналіз методом головних компонент з подальшим обертанням за критерієм Varimax з нормалізацією значень. При виконанні процедур факторного аналізу зупинилися на семифакторному рішенні як такому, що найбільш змістовно інтерпретується. Для цього у випадковому порядку з усієї досліджуваної вибірки було відібрано результати 90 випробовуваних. Для визначення оптимального числа факторів використовувалась діаграма «кам'янистого розсіпу» Р. Кеттела, яка підтверджує доцільність визначення саме такої кількості факторів. Виділені фактори мають власні значення більше одиниці та пояснюють 55,79 % сумарної дисперсії. Факторне відображення після Varimax-обертання показників особистісно-регулятивних та темпоральних характеристик випробовуваних студентів представлено у табл. 1. Факторне навантаження відображає кореляцію вектора (відповідного тому або іншому показнику) і виділеного фактора і показує наскільки виражений в даному показнику зміст, який описує фактор. Знак факторного навантаження змістовного сенсу не має і показує до якого лівого чи правого полюса чинника відноситься той або інший показник.

Таблиця 1

Факторне відображення (після Varimax обертання) особистісно-регулятивних та темпоральних показників

Перемінні	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Планування	0,634	-0,070	0,146	0,067	0,114	-0,073	0,168
Моделювання	0,632	0,094	-0,131	0,099	0,280	0,222	0,041
Програмування	0,551	0,103	0,331	0,263	0,057	-0,017	-0,098
Оцінка	0,737	0,100	-0,016	-0,062	0,001	0,094	-0,090
Гнучкість	0,695	0,239	0,049	0,100	0,020	0,082	0,100
Самостійність	0,489	-0,182	0,146	0,225	0,261	0,341	-0,111
Залученість	0,064	0,054	0,706	0,109	0,141	0,049	0,026
Контроль	0,072	0,259	0,695	0,040	0,046	0,068	0,171
Прийняття ризику	0,040	0,029	0,655	-0,000	0,168	0,361	0,023
Тече повільно/тече швидко	-0,014	0,529	0,100	0,133	0,068	0,289	0,004
Порожній/насичений	0,065	0,099	0,087	0,151	0,669	0,127	0,168
Приємний/неприємний	0,059	0,130	0,103	0,054	0,076	0,718	0,170
Безперервний/переривчастий	0,181	0,701	0,031	0,186	0,016	0,124	0,188
Стислий/розтягнутий	-0,097	-0,115	-0,133	-0,158	-0,747	-0,025	0,009
Одноманітний/різноманітний	0,187	0,520	0,183	0,080	0,164	0,202	-0,272
Організований/неорганізований	-0,236	-0,181	-0,080	-0,042	-0,674	0,034	-0,145
Цілісний/роздроблений	0,158	0,656	0,202	0,050	0,223	-0,147	0,144
Безмежний/обмежений	0,222	0,241	0,087	0,133	-0,032	0,669	0,001
Орієнтація на теперішнє	-0,072	0,150	0,207	-0,108	0,363	0,064	0,596
Орієнтація на минуле	0,112	0,088	0,033	0,153	0,018	0,008	-0,780
Орієнтація на майбутнє	0,006	0,005	0,179	0,225	0,191	0,351	-0,558
Орієнтація в часі	0,113	0,196	0,537	0,398	-0,013	-0,121	0,177
Оцінювання часу 30 сек.	0,156	0,116	0,034	0,696	0,129	0,192	0,024
Оцінювання часу 60 сек.	0,088	0,206	0,065	0,682	0,147	-0,020	0,044
Оцінювання часу 120 сек.	0,047	0,116	0,151	0,733	0,070	0,112	0,127
Сума дисперсії	2,66	2,40	2,11	2,04	1,98	1,66	1,64

% поясненої дисперсії	10,24	9,25	8,13	7,86	7,63	6,40	6,30
------------------------------	-------	------	------	------	------	------	------

Примітка. Жирним шрифтом виділені факторні навантаження $\geq |0,4|$.

Розглянемо отриману в ході проведеного дослідження факторну структуру регулятивно-темпоральних характеристик особистості з виділеними в ній факторами, а саме:

⇒ *перший фактор* включив шість показників. У цьому факторі, що відображає найбільшу долю сумарної дисперсії вихідних ознак 10,24 %, (факторна вага становить 2,66) значущі ваги після обертання отримали всі шкали із опитувальника ССП-98 В. Моросанової, а саме «планування» (0,634), «моделювання» (0,632), «програмування» (0,551), «оцінка результатів» (0,737), «гнучкість» (0,695), «самостійність» (0,489). Зважаючи на значущі факторні навантаження шкал, що утворили цей фактор, його можна ідентифікувати як «загальний рівень саморегуляції». Чим вищі оцінки за цим фактором, тим вищий індивідуальний рівень саморегуляції особистості, тобто виділений фактор відображає загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини.

В процесі саморегуляції відбувається контроль за якістю, часом і іншими параметрами діяльності, але в цілому саморегуляція повинна забезпечити єдність суб'єктивних і об'єктивних вимог до діяльності. К. Абульханова-Славська стверджує, що у характері саморегуляції позначаються типологічні особливості поведінки, тобто розрахунок на допомогу інших, прийняття їх оцінок, передача функцій контролю за діяльністю і так далі або, навпаки, опора на власні сили, самоконтроль [1].

⇒ зміст *другого фактору*, який зумовив 9,25 % сумарної дисперсії, (факторна вага становить 2,40) загального розкиду оцінок, задається переважно наступними шкалами переживання часу (перераховані у порядку убуття факторної ваги): «безперервний – переривчастий» (0,701), «цілісний – роздроблений» (0,656), «повільний – швидкий» (0,529), «одноманітний – різноманітний» (0,520). Цей фактор може бути позначений як *фактор*

«континуальності – дискретності часу». Дискретний час – це час стрибкоподібний, переривчастий, роздроблений, частіше різноманітний; континуальний – час плавний, безперервний, цілісний, з тенденцією до одноманітності.

Виділений нами фактор дискретності – континуальності психологічного сприйняття часу тотожний фактору, описаному раніше в дослідженні Є. Головахи та О. Кроніка [59].

⇒ *Третій фактор* (8,13 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 2,10) утворили шкали тесту життєстійкості: «залученість» (0,706), «контроль» (0,695), «прийняття ризику» (0,655) та «шкала орієнтації в часі» (0,537) з методики САМОАЛ. Всі показники мають позитивне факторне навантаження. Як відомо, шкали життєстійкості характеризують міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. Близькою за психологічним змістом до конструкту життєстійкості є шкала орієнтації в часі, яка свідчить: по-перше, про здатність суб'єкта жити сьогоденням, тобто переживати актуальний момент свого життя у всій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого або підготовку до майбутнього «справжнього» життя; по-друге, відчувати нерозривність минулого, сьогодення і майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним, а не сприймати його дискретно. Враховуючи зміст факторних навантажень, цей фактор був ідентифікований як *«життєстійкість»*.

⇒ *Четвертий фактор* (7,86 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 2,04) утворили три показники міри точності сприйняття коротких проміжків часу: «30 с» (0,696), «60 с» (0,682), «120 с» (0, 733). Виходячи з цього, фактор отримав назву – *«точність сприйняття коротких проміжків часу»*. Знаючи особливості сприйняття і оцінки інтервалів часу можна розробити систему прийомів, котрі стануть у нагоді у моменти вимушених очікувань, подій, зустрічей і тому подібне. Психічна напруга, що знімається при цьому є одним із моментів самовиховання і навчання саморегуляції.

⇒ *П'ятий фактор* (7,63 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 1,98) – біполярний – утворили три шкали психологічного сприйняття часу: «стислий – розтягнутий» (- 0,747), «організований – неорганізований» (- 0,674) та «порожній – насичений» (0,699). Цей фактор позначений як фактор «*напруженості в переживанні часу*». Напружений час – це час стислий, насичений, організований; ненапружений – розтягнутий, порожній, неорганізований.

Багаторічні дослідження Д. Елькіна показують, що між сприйняттям часу і діяльністю є прямий зв'язок: чим точніше сприйняття часу, тим успішніше діяльність [12].

⇒ *Зміст шостого фактору* (6,40 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 1,66) задається переважно наступними шкалами: «приємний – неприємний» (0,718), «безмежний – обмежений» (0,699). Цей фактор характеризує таку властивість психологічного часу особистості, як емоційна оцінка діапазону часу, і був позначений нами як «*емоційна оцінка діапазону часу*». Саме поєднання цих шкал ґрунтується на глибинних переживаннях людини пов'язаних з усвідомленням кінечності індивідуального існування, але в дитячому та юнацькому віці, час ще переживається якприємний завдяки нерозумінню його обмеженості для здійснення життєвих цілей і мрій.

⇒ *Сьомий фактор* (6,30 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 1,64) утворили шкали, що виражають ступінь вираженості «орієнтації на минуле» (-0,780), «теперішнє» (0,596) та «на майбутнє» (-0,558). Цей фактор позначений нами як фактор «*часові орієнтації*». Завдяки наявності у людини так званого механізму часової децентрації як здатності розглядати своє життя з будь-якої часової позиції, або будь-якого хронологічного моменту життя, можна спостерігати у особистості певну вираженість на один із модусів часу. Переважаюча часова орієнтація на минуле, теперішнє, або майбутнє обумовлена віком особистості.

З огляду на отримані результати упродовж проведеного дослідження можна стверджувати про стійкість визначеної семифакторної структури

регулятивно-темпоральних характеристик особистості з виділеними в ній факторами.

Отже, факторну структуру регулятивно-темпоральних характеристик, на основі проведеного дослідження, особистості студента з виділеними в ній факторами можна узагальнити та представити наступним чином, з позиції автора дослідження:

<i>Назва фактору</i>		Σ , дисперсії	% поясненої дисперсії
I	«Загальний рівень саморегуляції»	2,66	10,24
II	«Континуальність-дискретність часу»	2,40	9,25
III	«Життєстійкість»	2,10	8,13
IV	«Точність сприйняття коротких проміжків часу»	2,04	7,86
V	«Напруженість в переживанні часу»	1,98	7,63
VI	«Емоційна оцінка діапазону часу»	1,66	6,40
VII	«Часові орієнтації»	1,64	6,30

Висновки з даного дослідження. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що факторна структура регулятивно-темпоральних характеристик особистості виявилася стійкою відносно різних груп досліджуваних та складається із семи факторів, в якій виділяються фактори загального рівня саморегуляції, континуальності-дискретності часу, життєстійкості, точності сприйняття коротких інтервалів часу, напруженості в переживанні часу, емоційної оцінки діапазону часу та часової орієнтації.

Перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує множинності емпіричних надбань особистісно-часової проблематики, зокрема в психології та розвитку особистості у темпоральному вимірі. У подальшому маємо на меті досліджувати структуру регулятивно-темпоральних характеристик особистості в інших вікових категоріях.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни : моногр. К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299, [2] с.
2. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – М. : Смысл, 2008. – 267с.
3. Григоровская Н. Ю. Особенности осознаваемого и неосознаваемого компонента личностной организации времени : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.01 / Григоровская Наталья Юрьевна. – М. , 1999. – 167с.
4. Клименко Ю. О. Особливості орієнтації у заданих одиницях часу підлітками з різними проявами агресивності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Клименко Юлія Олександрівна. – Х., 2010. – 224 с.
5. Козловская Т. Н. Обучение студентов навыками планирования времени / Т. Н. Козловская // Психология в вузе. – 2007. – №4. – С.37-46.
6. Кублицкене Л. Ю. Личностные особенности организации времени : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология» / Л. Ю. Кублицкене. – Москва, 1989. – 17 с.
7. Леонтьев Д. А. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М. : Смысл, 2006. – 63 с.
8. Моросанова В. И. Стилевая саморегуляция поведения человека / В. И. Моросанова, Е. М. Коноз // Вопросы психологии. – 2000. – №2. – С. 118-127.
9. Пашукова Т. И. Практикум по общей психологии : учеб. пособие / Т. И. Пашукова, А. И. Допира, Г. В. Дьяконов. – М. : Ин-т практ. психологии, 1996. – 99 с.
10. Плохих В. В. Психология временной регуляции деятельности человека : моногр. / В. В. Плохих. – Донецк : ЛАНДОН – XXI, 2011. – 412 с.
11. Фетискин Н. П. Диагностика самоактуализации личности (А. В. Лазукин в адаптации Н. Ф. Калина) [Электронный ресурс] / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов // Социально-психологическая диагностика

развития личности и малых групп. – М. , 2002с. – С.426-433. : Режим доступа : <http://www.psylist.net/praktikum/00312.htm>

12. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1962. – 312 с.